

V. URBUTIS

1728 M. KLAIPĖDIŠKIŲ ŽODYNO LEKSIKOGRAFINIAI
ŠALTINIAI

0.1. Pirmasis mūsų šimtmečio filologus su šiuo vokiečių – lietuvių kalbų žodynu, baigtu perrašyti 1728 m. Halėje ir ten pat išsilaikiusiu ligi šiolei, yra supažindinęs F. Špechtas¹. Jis neabejojo, kad žodyno autoriumi laikytinas klaipėdiškis J. Richteris (1705—1754), pirmasis lietuvių kalbos dėstytojas 1727 (1725?) m. Halės universitete įsteigtame Lietuvių seminare (Seminarium Lithuanicum). Iškėlęs labiausiai krintančias į akis rankraščio ypatybes, Špechtas iliustracijai dar pridėjo trijų puslapių (1, 157 ir 232) ištisinius nuorašus.

0.2. Vėliau šiuo žodynu specialiai dar yra domėjusis G. Benzė². Jai rodėsi, kad sunku pakankamai tvirtai paremti nuomonę dėl Richterio autorystės. Nesą tiesioginės sąsajos su netrukus išspausdintu to paties seminaro kito dėstytojo F. V. Hako žodynu (Hako savarankiškumo, beje, nebuvo nutylėjęs nė Špechtas). Benzė jau buvusi išsirašiusi gal trečdalį rankraščio į lapelius, būta sumanymo žodyną išleisti, tačiau visa baigėsi tik tuo, kad Frankės fondacijų archyvas (Archiv der Franckeschen Stiftungen), kuriame žodynas saugomas, padaręs fotokopiją ir pasiuntęs Vilniaus universiteto bibliotekai. Pastangos rasti kopiją Universitete buvo, deja, bergždžios, ir tik gerokai vėliau buvo sužinota, kad žodyno mikrofilmą turi Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, o iš to mikrofilmo padarytas fotonuotraukas – Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Žodynų skyrius. Tik minėtomis nuotraukomis (ir mikrofilmu), o ne pačiu rankraščio originalu toliau visą laiką ir naudojamosi. Dėl šios aplinkybės gal bus atsiradęs vienas kitas papildomas netikslumas (ypač citatose), tačiau bendresnio pobūdžio išvadoms tai neturėtų atsiliiepti.

0.3. Gali atrodyti, kad tarp ligšiolinių rūpimo žodyno tyrinėtojų dar būtina užsiminti V. Biržišką, papildomai nurodžiusį, kad žodynas apimantis apie 30 000 žodžių³. Tačiau tas skaičius (vėliau imtas kartoti ir kitų) tikriausiai yra visai atsitiktinis, ne kokio specialaus statistinio žodyno tyrimo rezultatas, ir apskritai neaišku,

¹ Specht F. Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – Aph, 1935, t. 5, p. 36–53 (apie žodyną p. 47–53).

² Bense G. Lithuanica in Halle. – ZfSl, 1974, Bd. 19, p. 295–297.

³ Biržiška V. Aleksandrynas, 2. – Čikaga, 1963, p. 66.

kas ir kaip buvo skaičiuojama. Šio žodyno straipsnis (vokiškas antraštinis žodis su vienu ar keliais lietuviškais reikšmės atliepiniais) paprastai telpa vienoje eilutėje, viename puslapyje (31 × 18,5 cm) normaliai yra 43 eilutės bei tiek pat straipsnių, tad iš viso žodyne, turinčiame 300 puslapių, turėtų būti apie 12 900 straipsnių (vokiškų antraštinių žodžių). Tas skaičius dar truputį padidėtų pridėjus įvairius įterptinius, ne iš sykiio deramoje vietoje įrašytus straipsnius (jų vidutiniškai būtų gal ne daugiau kaip po vieną puslapyje); antra vertus, reikėtų atsižvelgti į tai, kad puslapiuose, kur prasideda naujos raidės straipsniai, antraštinė raidė verčia tekstą trejetu straipsnių sutrumpinti (tokiuose puslapiuose tetelpa po 40 straipsnių). Sunkiau apskaičiuoti, kiek žodyne galėtų būti lietuvių kalbos žodžių. Skaičius 30 000, jeigu jis iš tikrųjų taikomas lietuviškiems žodžiams (ir formoms), veikiausiai bus atsiradęs bemaž pus-trečio karto padidinus antraštinių vokiškų žodžių skaičių: iš Špechto paskelbtų tre-jeto puslapių nuspręsta, kad šalia vieno vokiško žodžio dažniausiai yra po du ar tris lietuviškus. Šitaip skaičiuoti, kiek paraleliniame (dviejų ar daugiau kalbų) žodyne yra antrosios (ar kurios nors tolimesnės) kalbos žodžių, visiškai netinka. Tai, kad vienas antraštinis žodis dažnai verčiamas keletu kitos kalbos žodžių, atsveria kitas dalykas: keletu skirtingų antraštinių žodžių (iš įvairių žodyno vietų) dažnas verti-mas vis tuo pačiu žodžiu. Vieno kito mūsų senojo žodyno tikslūs žodžių skaičiavimai rodo, kad juose lietuviškų žodžių net kiek mažiau negu pirmoje vietoje einančių len-kų ar vokiečių kalbų žodžių. Dar derėtų atsižvelgti į tai, kad 1728 m. žodyne yra ge-rokai straipsnių visai be lietuviškosios dalies, be to, vieną ir tą patį žodį čia kartais reprezentuoja keletas antraštinių formų. Tad gal nebus labai nutolęs nuo realybės spėjimas, kad žodyne galėtų būti apie 10 000 lietuvių kalbos žodžių. Aniems laikams tai nebuvo mažas, o vidutinio dydžio, visai normalus žodynas. Palyginimui galima pasakyti, kad jis gal tik truputį mažesnis už K. Sirvydo Dictionarium (III – V leid.), tačiau didesnis už to paties autoriaus pirmąjį lietuvių kalbos žodyną.

1.1. Ligi šiol į 1728 m. žodyną tyrinėtojų buvo žiūrima kaip į vientisą originalų leksikografijos darbą, tiktai turintį šiek tiek keletu kitų rankų priedą, kurie be-maž visi susitelkę pačioje pradžioje, pirmuosiuose puslapiuose. Iš tikrųjų yra kitaip. Viso tolesnio rašymo pagrindinis tikslas – parodyti, kad 1728 m. žodynas glaudžiau-siai susijęs su Prūsų krašto rašytinės lietuvių leksikografijos tradicija, kad jame be-maž viskas perimta iš kitur, o originalusis sluoksnis visai nestoras, ir kad dėl to šį rankraštį gal net labiau tiktų laikyti ne savarankišku žodynu, o tik jau buvusio žo-dyno vienu iš pakoreguotų bei papildytų nuorašų. Atskleisti šiuos dalykus svarbu keleriopai. Kol tai nepadaryta, ir toliau liktų nepaaiškėjusi žodyno tikroji vertė, jo vieta lietuvių leksikografijos istorijoje. Jau metas būtų pradėti naudotis žodynu kaip senosios mūsų leksikos šaltiniu (tuo tarpu to dar nedarė nė LKŽ redakcija), tačiau prieš tai juk irgi praverstų turėti nuovoką, ką čia galima rasti tikrai autentiš-ka ir vertinga, o kas tėra kitų žinomų šaltinių kartojimas. Net autoriaus problema,

paaiškėjus, kad ji iš tikrųjų liečia ne visą žodyną, o tik palyginti nedidelę jo dalį, turėtų būti sprendžiama kiek kitaip ir nebeatrodyti tokia svarbi. Čia į tą šalutinę problemą nesileidžiama, tiktai pasiaiškinama, kodėl nagrinėjamas 1728 m. žodynas vadinamas ne Richterio, o klaipėdiškių žodynu (trump.: KlpŽ). Viena, taip yra atsargiau: visai tikras dalykas, kad žodynas rašytas (Halėje) klaipėdiškių žemaičių tarmę mokančio žmogaus, tačiau mažiau tikras (nors ir galimas), kad tas žmogus buvo Richteris. Antra, lyg ir netinka kažkokio nežinomo autoriaus žodyną vadinti jo vieno varianto spėjamojo parengėjo (perrašytojo ir papildytojo) vardu; sakyti „klaipėdiškių“ ir šiuo atžvilgiu labiau priimtina, nes tos tarmės ypatybių pasitaiko ne tik papildymuose, bet ir iš ankstesnio žodyno nurašytame tekste (Špechtui, iškelusiam vieną kitą klaipėdiškių tarmės bruožą, nė neatėjo į galvą, kad jo pateikiami iliustraciniai pavyzdžiai pagal jų genezę ne visi priklauso jo spėjamajam leksikografiui).

1.2. Aiškintis, kokią grandį sudaro 1728 m. žodynas Prūsų krašto rankraštnių lietuvių kalbos žodynų grandinėje, ir sykiu, kokios jo leksikografinės ištakos, galima pradėti nuo konstatavimo, kad KlpŽ labai artimas kitiems dviem rankraštniams žodynams – XVII a. vidurio *Lexicon Lithuanicum (Lex)* ir XVIII a. pirmosios pusės vadinamajam Krauzės žodynui (Q). Tikriausiai nėra nė vieno puslapio, kuriame nebūtų straipsnių, pasikartojančių visuose trijuose žodynuose. Kad tai ne atsitiktinis panašumas, akivaizdžiausiai matyti iš sudėtingesnių straipsnių tikslaus (išskyrus nebent vieną kitą formalų mažmožį) sutapimo, pvz.: *Fraß Edra. Edefis. Lex 37 / Fraß – Edra. Edefis. Q 193, KlpŽ 92; Enden Pabeigti, pabengti, pagineti. Lex 30 / Enden – Pabeigti Pabengti. Pagineti. Q 154, KlpŽ 74; Oder arba, alba, argu. Lex 66 / Oder – Arba. Alba. Argu. Q 373, KlpŽ 174. Ne kitaip, žinoma, reikia interpretuoti ir paprasčiausių straipsnių, turinčių vos po vieną lietuvišką žodį, sutapimą, nors čia visai nelieka abejonių dėl sąsajos tik ypatingesniais atvejais, kai atsitiktinumumu sunku paaiškinti tokio straipsnio patį įtraukimą į žodynus (kartais iškalbin gas yra vien straipsnio dėjimas vis toje pačioje nealfabetinėje vietoje), kokio reto ar keistesne forma bei parašymu išsiskiriančio lietuviško žodžio parinkimą, pagaliau kuo nors savotišką vokiškosios straipsnio dalies pavidalą, pvz.: *Pillau Pillawa. Lex 68 / Pillau – Pillawa. Q 390, KlpŽ 180; Kuhe ohne Hörner Luine. Lex 56, Q 310 / (Kuhe)⁴ ohne Hörner – Luine. KlpŽ 145; Seiger Siegorus. Lex 79 / Seiger – Siegorus. Q 480, KlpŽ 215. Neretai ir tie KlpŽ straipsniai, kurie iš dalies atsiskiria nuo Lex ir Q atsakančių straipsnių, turi tokių sutapimų, kurie darosi suprantami tik**

⁴ Cituojant straipsnius, kuriuose pasikartojančius (buvusius prieš tai einančiuose straipsniuose) vokiečių kalbos žodžius ar jų dalis žodyne atstoja brūkšnys, praleistieji elementai rašomi skliausteliuose. Iš kitų citavimo ypatumų dar galima nurodyti didžiųjų raidžių (kartais sunkiai atskiriamų nuo mažųjų) vartojimo pavienodinimą (ypač nuosekliai jomis pradedami visi cituojami straipsniai), abreviatūriškai parašytų raidžių junginių iššifravimą ir pateikimą petitu viršutinėje eilutės dalyje.

tada, kai pripažįstama tuos straipsnius esant išaugusius (modifikuotus, praplėstus) iš Lex ir Q bendrųjų straipsnių. Tiksliai pasakyti kiekvieno straipsnio kilmę kažin ar įmanoma. Vis dėlto visiškai aišku, kad KlpŽ branduolį sudaro straipsniai, kuriuose nesunku atpažinti kartojimą (daugiau ar mažiau tikslų, kartais su papildymais) tokių straipsnių, kurie kartu randami dar dviejuose kituose žodynuose, Lex ir Q. Tos rūšies straipsnių žodyne yra daugiausia.

2. KlpŽ yra stambesnis už Lex, tačiau nuo Q savo apimtimi mažai tesiskiria. Tad nieko nuostabaus, kad įvairiausių turinio ir formos bendrybių tarp KlpŽ ir Q daugiau negu tarp KlpŽ (ar Q) ir Lex. Su tomis specifinėmis KlpŽ ir Q bendrybėmis, jų pobūdžiu pravartu arčiau susipažinti.

2.1.1. Kartais didesnis KlpŽ ir Q artumas pasireiškia tuo, kad abejur nekartojamas kuris nors straipsnis, jau turėtas Lex, pvz.: *Drucker drykeris*. Lex 25 (randamas tiktai prieš jį ėjęs *Drücker Ißspauštojis*. Lex 25, plg. *Drücker – Ißspauštojis*. Q 130 / *Drucker – Ißspauštojis*. KlpŽ 62); *Flohe Kraut Lukßcezi*. Lex 37; *Mistleiter Szudleiteres*. Lex 61a.

2.1.2. Didelė retenybė yra ne viso straipsnio, o tik jo lietuviškosios dalies (vertimo) vienodas praleidimas (palyginti su Lex), pvz.: *Comet dangaus Rykßte Swaizde fu ūdega*. Lex 21a / *Come – Q 112* / *Comet – KlpŽ 54*.

2.1.3. Kiek dažniau galima įžiūrėti lietuviškosios dalies bendrą suprastinimą (KlpŽ ir Q nėra vieno ar keleto – abejur tų pačių – žodžių, esančių Lex atsakančiame straipsnyje), pvz.: *Affterdarm, grobas, didde Zarwa*. Lex 4a / *Affterdarm – Grobas*. Q 19, KlpŽ 8; *Ob, Norint, Bau, Jeigi, Žin, Kazi*. Lex 65a / *Ob – Bau. Norint*. Q 371, KlpŽ 173; *Peißker Pyplys, wijunas* Lex 67 / *Peißker – Pyplys*. Q 381 / *Peißker – Pjplys*. KlpŽ 177.

Kurio nors dalyko nebuvimas dviejuose žodynuose šiaipjau vienas pats mažai ką sako dėl tų žodynų ryšio. Tačiau Q ir KlpŽ turi bemaž viską, ką galima rasti Lex, ir šiame fone nedaugelio nebuvimo atvejų palyginti dažnokas sutapimas nebegali būti atsitiktinis, tampa reikšmingas.

2.2.1.1. Svarbesnis ir dažnesnis vis dėlto yra tokių dalykų sutapimas, kurių nėra Lex. Pirmiausia tai visiškai nauji straipsniai (palyginti su Lex), bendri KlpŽ ir Q, pvz.: *Ausheber – Keltuwe*. Q 57, KlpŽ 25; *Hahnen Fuß – Gaidpirszcezi. Wedrynai*. Q 240 / *(Hahn)fuß – Gaidpirszcezi, Wedrynai*. KlpŽ 113; *Labiau – Labgawa*. Q 314, KlpŽ 146.

2.2.1.2. Tarp tokių bendrųjų straipsnių, beje, toli gražu ne visi yra dvipusiai, kiti turi tik antraštinį vokišką žodį, pvz.: *Bingel Kraut – Q 93, KlpŽ 43*; *Magnet* Q 335 / *Magnet – KlpŽ 155*; *Phasan – Q 389, KlpŽ 179*. Neretai sutampa ištiesos serijos neišverstų žodžių; pvz., Q 590 t. ir KlpŽ 266 iš 9 abejur tų pačių straipsnių, kurių antraštinių sudurtinių žodžių pirmuoju sandu eina *Vogel-*, be lietuviškosios dalies palikti 7.

2.2.2. Ypatingi yra atvejai, kai glaudesnę sąsają tarp KlpŽ ir Q rodo ne ištisai visas straipsnis, o tik lietuviškoji dalis, nes vokiškąją turi dar ir trečias žodynas – Lex, pvz.: *Einfiedler* Lex 29 | *Einfiedler – Wienfedis. Lindiks. SzwentPufzczonis. Q 148* | *Einfiedler – Wenfedis. Lindiks. Szwents Pufzizonis. KlpŽ 71; Fliegen^{en} Wedel* Lex 36a | *Fliegen = Wedel – Pinaklis. Q 188* | *(Fliegen) Wedel – Pinaklis. KlpŽ 90*. Be vertimo likusių straipsnių Lex labai nedaug, ir jau visiškai rečiau pasitaiko, kad juos taip pat turėtų KlpŽ ir Q, ir dar su papildomai iš kažkokio bendro šaltinio atsiradusia vienoda lietuviškąja dalimi.

2.2.3.1. Dažnesni atvejai, kai KlpŽ ir Q didesnę sąsają rodo vienodai platesnė (palyginti su Lex) lietuviškoji dalis. Pirmiausia tai gali būti naujų lietuviškų žodžių pasirodymas šalia tų, kuriuos jau turėjo Lex, pvz.: *Eingeweid Widdurei, Ifczos. Lex 27a* | *Eingeweid – Widdurei Ifczos. Idos. Q 143, KlpŽ 69; Espe Drebbule. Lex 33* | *Espe – Drebbule. Blinde. Q 169* | *Espe – Drebbulè Blinde. KlpŽ 81⁵; Panzer Pancierus. Lex 66a* | *Pantzer – Pancierus. Serdokas. Q 379, KlpŽ 176*.

2.2.3.2. Frazeologizmai ar šiaip liaudiniai posakiai čia gretinamuose žodynuose yra retenybė, todėl pasitaikantys tokie šios srities sutapimai, kurie jungia tikrai KlpŽ ir Q, labai iškalbingi, pvz.: *Lentz pawasaris. Lex 58a* | *Lentz – Pawafaris*. (Toliau kaip atskiras straipsnis:) *Lentz nimt Knechte an – Iau uzdeggą kodele kiele. Q 325* | *Lentz – Pawafaris. Lentz nimt Knechte an, Iau uzdeggą kodele kiele. KlpŽ 151⁶; Übergehen, Pereiti, Lex 90a* | *Übergehen – Pereiti*. (Toliau iš naujos eilutės, bet su įtraukimu, tad atskiru straipsniu veikiausiai nelaikoma:) *Gold übergeht das Silber. Prakel aukfas Sidabra. Q 537* | *(Über) gehen – Pereiti. Prakel aukfas sidabra, Gold übergehēt das Silber. KlpŽ 241*.

2.2.3.3. Kartais KlpŽ ir Q labiau suartina tarpusavy ir atskiria nuo Lex lietuviškų žodžių, šiaip esančių ir Lex, papildomai pateiktos kaitybos formos. Dažniausiai tai veiksmažodžio I asmens formos (paprastai labiau atsiskiriančios nuo bendraties ar šiaip sunkiau numatomos), pvz.: *Nennen praminti. Lex 64a* | *Neñen – Praminti, Pramenu, praminau Pramiſu. Q 363* | *Nennen – Praminti. Pramenu. Praminau. Pramÿſu. KlpŽ 169; Schneien Snigti. Lex 76a* | *Schneyen – Snigti. Sniegmi. Q 459, KlpŽ 208; Starren ſtipti. Lex 83* | *Starren – Stipti. Præ: Paſtimpu. Imp: Paſtippau. Q 502* | *Starren – Stipti. Pr. Paſtimpu. Imp. Paſtippau. KlpŽ 224* (pa-

⁵ Įsitikinimą, kad papildymų sutapimas nėra atsitiktinis, čia dar sustiprina ta aplinkybė, kad žodis *Blinde* pasirodo visai nelauktai, semantiškai veikiausiai jam netinkamoje vietoje: lie. *blindė (blindis)* – gluosnių rūšies (paprastai *Salix caprea* L., v. *Salweide*) pavadinimas, o v. *Espe (Aspe)* tokia reikšme nepažįstamas.

⁶ Šis frazeologizmas randamas ir kituose Prūsų lietuvių kalbos senuosiuose šaltiniuose (žr. Lebedys J. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. – V., 1956, p. 110t., 520t., 536t.), tačiau lygiai toks variantas, kokį tiksliai kartoja KlpŽ ir Q, iš niekur kitur nepažįstamas.

staruoju atveju žodynų priklausymą dar paryškina vienodas formų rašymas su *pa-* ir laikų sutrumpintų nuorodų vartojimas).

2.3. Yra atvejų, kai KlpŽ ir Q nekartoja jau Lex buvusio straipsnio lietuviškosios dalies ir tokį pat vokišką antraštinį žodį vieningai verčia koku kitu ar keliais kitais lietuvių kalbos žodžiais, pvz.: *Kürbs diddeji agurkai* Lex 56a | *Kürbs* – *Molugas*. Q 313, KlpŽ 146; *Spur Hund Skallißus, skalikas*. Lex 82a | *Spür Hund* – *Ūflys. Pedfakkis*. Q 499 | *(Spur)hund Uflys, Pedfakkis*. KlpŽ 223; *Unfinnigkeit Klejojimas*. Lex 100 | *Unfiñigkeit* – *Pafutumas*. Q 584 | *(Un)finnigkeit* – *Pafutumas*. KlpŽ 262.

2.4.1. Net ir tada, kai straipsnis visuose trijuose žodynuose iš esmės tas pats, didsnis KlpŽ ir Q artumas gali išryškėti iš to, kad abejur vartojamas kitas lietuvių kalbos žodžio variantas, ne tas, kurį turi Lex. KlpŽ ir Q glaudžiai jungiančios žodžių modifikacijos gali būti įvairaus pobūdžio – morfologinio, pvz.: *Neun auge dewinakkis*. Lex 64a | *Neunaugen* – *Dewinakkiei*. Q 366 | *(Neun)Augen* – *Dewinakkiei* KlpŽ 170, fonetinio, pvz.: *Schwam̃ Kempinne*. Lex 77a | *Schwam* – *Kimpinne*. Q 469 | *Schwamm* – *Kimpinne*. KlpŽ 211, grafinio, pvz.: *Lucerne Lucznycze* Lex 59a | *Lucerne* – *Lucznycze*. Q 332, KlpŽ 154 (iš pastarojo tipo iškalbingesnių pavyzdžių dar plg. *Meil mile*. Lex 61 | *Meile* – *Mjle*. Q 342, KlpŽ 158).

2.4.2. Nuo ką tik sakyto variantų pasiskirstymo atvejų kiek skyrium stovi tokie atvejai, kai KlpŽ ir Q lietuviški žodžiai nėra iškraipyti, neturi tų klaidų, su kuriomis jie pateikti Lex, pvz.: *Ahornbaum Žaboras* Lex 4a (bet plg. *Pappelbaum Iaworas* Lex 66a) | *Ahorn* = *Baum* – *Iaworas*. Q 20 | *Ahornbaum* – *Iaworas*. KlpŽ 9; *Stein Beißer wirgillis, wijupas*. Lex 83a | *Stein beifer* – *Wingillis. Wijunas*. Q 225 | *(Stein)beifer* – *Wingillis. Wijunas*. KlpŽ 225; *Storch gandrās, gandrās*. Lex 84a | *Storch* – *Gandrās. Garnys*. Q 509, KlpŽ 228. Iš pavyzdžių matyti, kad be gretinimo su KlpŽ ir Q dalį Lex klaidų būtų sunku ar tiesiog neįmanoma pastebėti; dar plg. s. v. *Zittern* tarp keleto lietuviškų veiksmazodžių esantį *fusitrinti* Lex 110, kuris galutinai paaiškėja tiktai sutapatintas su kitur tą pačią vietą užimančiu *Sufitrimti* Q 645, KlpŽ 291.

2.4.3. Pirmesnėje atskaidoje iškeltas klaidų neturėjimas rodo ne tiek KlpŽ ir Q kilmės bendrumą, kiek atsiskyrimą nuo Lex. Bendrumą labiau pabrėžia lyg ir atvirkštiniai atvejai, kai KlpŽ ir Q vieningai kartoja kurią nors klaidą ten, kur Lex turi taisyklingą formą (ar – kartais ir taip pasitaiko – kaip kitaip iškreiptą), pvz.: *Erhitzen Sußufti*. Lex 31a | *Erhitzen* – *Sufzuti*. Q 161, KlpŽ 78; *Maal auff die Welt bring^{en} apsigimti* Lex 60 | *Maal auff die Welt bringen Apfiginti*. (Toliau dar eina *Apgimimas*, bet jis prirašytas vėliau ir juo veikiausiai norėta papildyti tolesnį straipsnį) Q 334 | *(Maal) auff die Welt bringen Apfiginti*. KlpŽ 155; *Ver Knüpfung, Sumegimas*, Lex 93a | *Verknüpfung* – *Sumegfijimas*. Q 552 | *(Ver)knüpfung* – *Sumegfiimas*. KlpŽ 247.

2.4.4. Vienos kitos KlpŽ klaidos atveju žodynų santykiai yra sudėtingesni ar apskritai nepakankamai aiškūs, pvz.: *Taube Balandis, Karwelis. Lex 86a | Taube – Karwelis Balandis.* [Antrojo žodžio galūnės pradžioje būta kitokios (gal kartais *a*?), ji užbraukyta ir viršum parašyta *is*]. Q 518 | *Taube – Karwelis. Balanda.* KlpŽ 232; *Überführt, Brazda Lex 90a | Überfurth – Brafta. Q 537 | (Über)führt – Brafta. Brazda.* KlpŽ 240.

2.5. Yra straipsnių, kurių lietuviškoji dalis visuose trijuose žodynuose nesiskiria ar teturi kokių mažiau svarbių skirtumų, tačiau didesnę KlpŽ ir Q artumą ir sykiu nutolimą nuo Lex leidžia konstatuoti jų vokiškoji dalis, pvz.: *Dann apffel Skujos, Czyzka Lex 22a | Dañzapff – Skujos. Czyczka. Q 117 | Dannen Zapf – Skujos Czyczka.* KlpŽ 56; *Ducaten Raudonas aukfinas. Lex 25 | Ducate – Raudonas aukfinas. Q 130, KlpŽ 62.*

2.6.1. Apie žodynų santykius galima spręsti ir iš jų formaliosios sandaros, iš tos pačios medžiagos vienokio ar kitokio grupavimo ir jos pateikimo pasirinktos tvarkos. Ne sykį pasitaiko, kad vietoj Lex vieno keliareikšmio straipsnio (su keletu lietuviškų atliepinių) KlpŽ ir Q turi keletą „homoniminių“ straipsnių, pvz.: *Reiffen Bresti, iŝnokti, sirpti Lex 70a | Reiffen – Bręsti. Reiffen – Isznokti. Reiffen – Sirpti. Q 411 | Reifen – Bręsti. Reifen – Isznokti. Reifen – Sirpti. Pasirpti.* KlpŽ 189 (be to, čia dar pridėtas ketvirtas straipsnis: *Reifen – Szalnoti. Szarmoti.*); *Setzen Sodinti statyti. Lex 79a | Setzen – Sodinti. Setzen – Bręsti. Setzung – Branda. Setzen – Statyti. Q 483 | ...Statyti. Pramanyti.* KlpŽ 216. Dar vienas ypatingesnis straipsnių skaičiaus įvairavimo pavyzdys: *Birn Krauße item Birnbaum. Lex 18 | Birn – Kraufze. Grufze. Birnbaum – Kraufze. Q 93 | Birn – Kraufze. Grufze. Birnbaum – Kraufze.* KlpŽ 43. Kartais svarbi straipsnių vieta jų alfabetinėje rikiuotėje (susijusi arba ir nesusijusi su antraštnių žodžių parašymo įvairavimu), pvz.: *Calecutische Hahn Kurkinnas. Calecutische Heñe Kurka. Lex 21 | Calecutische Heñe – Kurka. Calecutischer Han – Kurkinnas. Q 108 | ...Hahn – Kurkinnas.* KlpŽ 51. Apie naujųjų (palyginti su Lex) straipsnių bendrumą pirmiausia, žinoma, sprendžiama iš turinio, tačiau papildomas rodiklis gali būti ir ypatingas straipsnių išdėstymas, pvz.: *Form – Budas Formiren Formirung Form – Qvarmas. Q 191 | Form – Budas. Formiren – Padarÿti. Formirung – Form – Quarmas.* KlpŽ 91.

2.6.2. Formalios žodyno sandaros specifika gali reikštis ir lietuviškų reikšmės atliepinių vienokiu ar kitokiu išrikiavimu straipsnyje, pvz.: *Brunnqvell Szaltinnis, Werfme. Lex 20 | BrunnQuell. Werfme Szaltinnis. Q 104 | BrunnQuell. Werfme. Szaltinnis.* KlpŽ 49; *Eßig Ukfusas, Rukpiwe. Lex 33 | Eßig – Rukpiwe. Ukfusas. Q 169, KlpŽ 82; Leuchten zibbinti, zibbeti. Lex 58a | Leuchten – Zibbeti. Zibbinti. Q 326 | ...Zibbinti. Twisketi.* KlpŽ 151. Kiek kito pobūdžio yra sporadiškas žodžių tvarkos įvairavimas lietuviško žodžių junginio viduje, pvz.: *Rohe fleisch Zale*

miesa. Lex 71a / *Roh fleisch* – *Mesa zale*. Q 418 / (*Rohe*)*fleisch* – *Mesa zalè*. KlpŽ 192.

3. Konstatavus ypač didelį KlpŽ ir Q artumą ir tai pailiustravus konkrečiais pavyzdžiais, sugrupuotais pagal sutampančių bruožų pobūdį, vaizdas vis dėlto liktų vienpusiškas ir net kiek iškreiptas, jeigu būtų nutylėta, kad yra šiek tiek ir tokių pavyzdžių, kurie tam lyg prieštarauja. Iš tų antrųjų pavyzdžių atrodytų, kad KlpŽ glaudžiau susijęs ne su Q, o su Lex. Tokie pavyzdžiai pagal gretinamųjų dalykų pobūdį tiek pat įvairūs, kaip pirmieji, tad tolesnėje apžvalgoje jie ir grupuojami panašiai.

3.1.1.1. Iš neigiamų sutapimų, pasireiškiančių tuo, kad KlpŽ ir Lex neturi kurio nors dalyko, randamo Q, ryškiausias yra ištisų straipsnių neturėjimas. Svarbesnis, daugiau ką sakantis dėl žodynų didesnio artumo lyg turėtų būti toks straipsnio nebuvimas, kurį sunku interpretuoti kaip KlpŽ ir Q išsiskyrimą, paaiškinamą kuria nors individualia priežastimi, pvz.: *Mahomet* – *Maomets*. Q 336; *Reliqvien* – *Snokai*. *Palikti*. *Paminklai*. Q 413; *Ygaen wie ein Esel*. *Kaip asyls zwenkti*. Q 634 (nuo pirmiau einančių W raidės žodžių atskirta antraštine raide *y*, bet tai ir vienintelis tos raidės straipsnis). Gal tokio pobūdžio yra ir dviejų gretimų straipsnių (iš kurių antrasis, tiesa, be vertimo) nebuvimas, ryškėjantis iš gretinimo su šia vieta: *Lappe* – *Sklypas*. *Skwernas*. *LappLand* – Q 317; tik čia iš bėdos gal jau būtų galima įžiūrėti atsitiktinį KlpŽ perrašinėtojo peršokimą, atsiradusį dėl perėjimo į kitą puslapį (ties šia vieta KlpŽ kaip tik eina riba tarp 147 ir 148 p.). Ir dar vienas iš sunkiau interpretuojamų pavyzdžių: tai, kad iš dviejų homoniminių straipsnių *Thon* – *Molis Thon* – *Balsas*. *Alafas*. *Garsas*. Q 532 tiktai antrasis pasikartoja KlpŽ 234 (ir dar taip tiksliai, kad nelieka nė mažiausio pamato galvoti apie tiesioginį rėmimąsi tokiu trečiuoju žodynu, kur atsakančio straipsnio lietuviškoji dalis siauresnė: *Thon Balsas*, *garsas*. Lex 87a), galima būtų suvokti kaip KlpŽ naujovę, paaiškinamą pirmojo homonimo atsitiktiniu praleidimu šiame žodyne, tačiau iš tikrųjų tas praleidimas turėtų būti senas, perimtas iš kažkur kitur: tai rodo pirmojo homonimo nebuvimas jau Lex, lengvai užkliūvantis šalia pasilikusio jo vedinio *Thönicht Molinas*, *molūtas*. Lex 87a.

3.1.1.2.1. Yra atvejų, – jie ne ką dažnesni už jau minėtus, – kai KlpŽ neturi tokių Q esančių straipsnių, kuriuos daugiau ar mažiau patikimai galima laikyti vėlesniais papildymais. Vėlyviausi papildymai – tai prierašai, veikiausiai atsiradę tik tame viename (išlikusiame) Q egzemplioriuje. Tokių straipsnių svarbiausi skiriamieji bruožai yra arba prirašymas dešinėje puslapio pusėje (nuo normalių straipsnių liekančioje tuščioje vietoje), plg. *Tanne* (be vertimo) *Tañzapfen Skuijas*, io Q 517, arba įspraudimas tarp eilučių (normalių straipsnių), kur šiaip turėtų būti intervalas, plg. *PuterFas* – *Kernas*, *Mufztuwas*. Q 399.

3.1.1.2.2. Kiti spėjamieji papildymai galėtų būti ir kiek seniau atsiradę, jau ankstesniame (neiškikusiam) Q variante. Šiaip jau normaliai įjungti į bendrąją žodyno straipsnių rikiuotę, tokie straipsniai nuo senųjų (bendrų su KlpŽ) straipsnių paprastai teatsiskiria didesniu ar mažesniu nukrypimu nuo alfabetinės tvarkos; pvz., KlpŽ ir Lex nepažįstamas straipsnis *Flinder oder Scholle – Plekstes* Q 188 eina tarp *Flicker* ir *Flick = Werck*. Tą vėlesnės straipsnio kilmės rodiklį kartais dar paremia kitoniška nei tikrai senuose straipsniuose lietuviškojo vertimo rašysena, plg. po *Märtern* einantį *Marcipan – Marcipons*. Q 339.

3.1.1.3. Vėlesniųjų Q straipsnių nebuvimas KlpŽ neverčia atsisakyti nuomonės dėl ypatingo šių žodžių artumo ir KlpŽ tiesioginio rėmimosi Lex nerodo. Reikia tik Q suprasti plačiau, laikyti jį tokiu rankraštiniu žodynu, kurio būta ne vieno varianto. Be to, vienas kitas Q straipsnis nesikartoja KlpŽ gal dėl visai atsitiktinio praleidimo perrašinėjant. Galima įtarti šitaip atsitikus tada, kai nesunku įžiūrėti kurią nors praleidimo skatinamą aplinkybę. Viena iš tokių galėtų būti kiek kitoniškos straipsnių pateikimo tvarkos įvedimas: straipsnis, kurį nebetiko rašyti senoje vietoje, vėliau galėjo būti pamirštas įrašyti jam deramoje tolimesnėje naujoje vietoje, plg. *Univerſität – Studentija*. Q 581 (straipsnis KlpŽ galėjo nusimesti, rikiuojant straipsnius taip, kad atskirai po vienas kito eitų visi priešdėliu *un-* prasidedantys vokiečių kalbos žodžiai).

3.1.2. Tik vienas kitas KlpŽ straipsnis, neturintis lietuviškosios dalies, tuo sutampa su Lex atsakančiu straipsniu ir atsiskiria nuo Q dvipusio straipsnio. Tokio straipsnio lietuviškoji dalis Q žodyne arba normaliai įrašyta (ir gali būti iš ankstesnio žodyno varianto), plg. *Heber Lex 46a | Heber – KlpŽ 117 | Heber – Keltus*. Q 248, arba kita ranka (ar bent vėliau) nei aplinkinių normalių straipsnių, plg. *Seehund. Lex 79 | (See)hund – KlpŽ 215 | Seehund – Ronis*. Q 478 (čia vertimą esant vėliau prirašytą lyg rodytų dar tai, kad šis straipsnis, paskutinis puslapyje, per klaidą pakartotas tolesnio puslapio pirmoje eilutėje, tačiau ten lietuviškosios dalies nėra).

3.1.3. Kartais KlpŽ ir Lex artimesni tuo, kad juose straipsnio lietuviškoji dalis siauresnė, o Q ji išplėsta (paprastai pridėtas dar koks lietuviškas reikšmės atliepinys), pvz.: *Egel dele. Lex 26a | Egel – Dèle. KlpŽ 66 | Egel – Dele. Surbele*. Q 137; *Fauler Tinginys Lex 34a | Fauler – Tinginys. KlpŽ 85 | Fauler – Tinginys. Slinkis*. Q 176; *Scheibe Tolierus, Tolierka. Lex 74a | Scheibe – Tolierus. Tolierka. KlpŽ 200 | Scheibe – Tolierus. Tolierka. Skiebe*. Q 440.

3.2.1. Tarp apyreičiai pasitaikančių KlpŽ ir Lex tokių bendrybių, kurių neturi Q, ryškiausią vietą užima ištisi straipsniai, pvz.: *Beginnen Weikti Lex 13a | Beginnen – Weikti KlpŽ 33* (alfabetiškai kiek pavėluotai, po to, kai prieš porą straipsnių savo alfabetinėje vietoje jau buvo *Beginnen – Palydeti*, pasikartojantis Q 73, bet svetimas Lex); *Rahmen Spielczus Lex 69a | Rahmen – Spielczus KlpŽ 185*;

Schuppicht *Zwynūtas*. Lex 77a | *Schuppicht* – *Zwynutas* KlpŽ 210. Kartais gana aiškiai matyti, kad laukiamas straipsnis Q atsitiktinai iškritęs, peršoktas nurašinėjant, pvz.: *Mangeln Koczeti*. *Mangeln pristokti*, *stokūti*. Lex 60a | *Mangeln* – *Koczeti*. *Mangeln* – *Pzistokti*. *Stokuti*. KlpŽ 156 | *Mangeln* – *Koczeti*. Q 337 (kad čia tikrai turėjo būti ir antrasis homoniminis veiksmožodis, patvirtina atsakančių dviejų daiktavardžių *Mangel* buvimas: vienas verčiamas *Koczelas*, kitas – *Stokūjimas*). Kai KlpŽ ir Lex straipsniai tik artimi, o ne visai sutampa, gali rasti abejonių dėl jų kilmės sąsajos. Pavyzdžiui, *Sondern* – *Bet*. *Net*. *Lyfz*. KlpŽ 219, nepaisant vieno lietuviško žodžio nepakartojimo, tikriausiai dar laikytinas tradiciniu, paveldėtiniu straipsniu, o ne nauju, pridėtiniu, nes panašumas su *Sondern* – *Tiktay*, *Bet*, *net*, *Lyfz*. Lex 80a vargiai galėtų būti atsitiktinis; tačiau *Dreschflegel* – *Spragyle*. (Toliau kita ranka:) *Spragil's* KlpŽ 61 veikiausiai jau skirtinas (ištisai ar bent savo lietuviškąja dalimi) prie šio žodyno savarankiškų papildymų, nes čia nėra nieko, kas būtinai rodytų priklausymą nuo *Dreschflegel* *Spragilas*. Lex 24a.

3.2.2. Sunku suprasti, kodėl Q lieka neišverstas vienas kitas žodis iš daugybės tokių, kurie šiaipjau vienodai verčiami ne tik KlpŽ ir Lex, pvz.: *Kühlung atwesis*. Lex 56 | *Kühlung* – *Atwėfis*. KlpŽ 145 | *Kühlung* Q 311; *Unficher nedrasus*. *Unficherheit* nedrasumas. Lex 100 | *(Un)ficher* – *Nedranfus*. *(Un)ficherheit* – *Nedranfumas*. KlpŽ 262 | *Unficher Unficherheit* Q 583.

3.2.3. Gal ne ką dažniau didesnio KlpŽ ir Lex artumo įspūdis susidaro dėl to, kad Q straipsnio lietuviškoji dalis siauresnė, tarsi būtų praleista dalis atliepinių, esančių anuose dviejuose žodynuose, pvz.: *Gemach palengwa*, *pamazu*. Lex 40a | *Gemach* – *Palengwa*. *Pamažu*. KlpŽ 101 | *Gemach* – *Palengwa*. Q 213; *Sitzen Sedėti*, *Tuppeti*. Lex 80a | *Sitzen* – *Sedėti*. *Tuppÿti*. KlpŽ 218 | *Sitzen* – *Sedėti*. Q 488. Jei KlpŽ lietuviškoji dalis dar papildomai praplėsta, tai nepaneigia jos didesnio artumo su Lex, pvz.: *Dienst Szluzma*, *Sluzba*, *Tarnawimas* Lex 23a | *Dienst* – *Szluzma*. *Szluzba*. *Tarnawimas*. *Lazda (officium)* KlpŽ 59 | *Dienst* – *Szluzma*. Q 122.

3.2.4. Lietuviškosios dalies ypatingą kaitaliojimąsi iliustruoja šis pavyzdys: *Kaulbarfch Pukys*, *Ezgys*. Lex 53 | *Kaulbärfch* – *Pukys*. Q 293 | *Kaulbers* – *Ezgÿs*. KlpŽ 136. Čia kaip ir visai nematyti KlpŽ sąsajos su Q, nors labai gali būti, kad abejur pradžia yra davęs vienas ir tas pats platesnis straipsnis (turėjęs abu lietuviškuosius sinonimus), vėliau skirtingai redukuotas. Tad jeigu jau konstatuojama, kad KlpŽ ir Lex tarpusavy artimesni, šiuo atveju nereikėtų pamiršti, kad tą patį tinka pasakyti ir dėl Q santykių su Lex.

3.3.1. KlpŽ ir Lex vertimas sutampa, o Q verčiama kitaip, tarsi atsisakant ankstesnio vertimo, pvz.: *Neu mond jaunas* Lex 64a | *(Neu)Mond* – *Iaunas*. KlpŽ 170 | *Neumondt* – *Naujas*. Q 366 (kad čia negalima kalbėti apie visišką nepriklausymą nuo tradicijos, matyti iš neįprasto vertimo tikrai būdvardžiu); *Zeiger Rodykle*.

Lex 109 | *Zeiger – Rodykle*. KlpŽ 288 | *Zeiger – Parodykle*. Q 638; *Zusañ^{en} flieg^{en} sufilekti*. Lex 111a | (*Zusañen*)*fliegen – Sufilèkti*. KlpŽ 295 | *Zusañen-fliegen – Sufibegti*. Q 654. Vienur kitur Q nutolimas yra visai atsitiktinis, atsiradęs dėl gretimų straipsnių poveikio ar paprasčiausio supainiojimo, pvz.: *Scheidewand Tarpsienis*. Lex 74a | (*Svheid*)*Wand – Tarpfienis*. KlpŽ 200 | *Scheidwandt – Atfiskirimas*. *Atfiskirimas* Q 440 (čia vertimas atklydęs iš praleisto daiktavardžio *Scheiden*, formaliai nesiskyrusio nuo gretimo veiksmažodžio). Tačiau paprastai keista tyčia. Be kitų, būtų galima išvelgti ir semantinio pobūdžio priežasčių, pvz.: *Crist monath Sausis* Lex 21a | *Crist=Monath Sausis Decembr*. KlpŽ 53 | *Christmonaht – Grodis*. Q 111; *Winter monath grūdis* Lex 106a | (*Winter*)*Monath – Grudis*. KlpŽ 282 | *Winter Monath – Sausis*. Q 625.

3.3.2. Nors beveik nėra abejonių, kad pirmesnėje atskaidoje apžvelgtą didesnę KlpŽ ir Lex artumą ir kartu skirtumą nuo Q reikia aiškinti vėlesniu pastarojo žodyno nutolimu (atsiradusiu, šen bei ten senus bendruosius vertimus pakeitus kitais), iš pateiktų pavyzdžių neįmanoma tiksliau pasakyti, kada tai yra įvykę. Tačiau atskirai dar galima pacituoti porą tokių pavyzdžių, kurie rodo, kad keista visiškai naujai, tik tame viename Q egzemplioriuje; pirma netgi nusirašytas senasis atliepinys, tik po to jis čia pat taisytas: *Krieges mann kareiwis*. Lex 56 | (*Krieg*)*Mann – Kareiwis*. KlpŽ 144 | *Krieges=Mañ – Karzigis* (z ir g taisyta, veikiausiai atitinkamai iš e ir w). Q 308; *Moß beeren Spangūges*. Lex 62a | (*Moß*)*beeren – Spangūges*. KlpŽ 163 | *Moßbeeren – Spangūlès* (po ū užbraukytos trys raidės, iš kurių pirmoji dar įskaitoma – tai g, tik po to prirašyta naujoji žodžio pabaiga lès). Q 351. Kai Q duotas tik pakaitalas be jokių ankstesnio vertimo pėdsakų, nežinia, ar keitimas irgi toks pat naujas, ar jau paimtas iš kiek ankstesnio žodyno varianto. Iš vieno kito pavyzdžio tik tiek matyti, kad tiesiogiai remtasi ne Lex tipo, o kažkokiu tarpiniu žodynu, artimu KlpŽ. Pirmesnėje atskaidoje cituotam *Scheidwandt* klaidingai prirašyta lietuviškoji dalis, pavyzdžiui, akivaizdžiai arčiau susijusi su *Scheiden – Atfiskirimas*. *Atfiskirimas* KlpŽ 201, ne su *Scheiden atskirimas*. Lex 74a. Ne mažiau iškalbingas šis ypatingos laipsniškos vertimo raidos atvejis: *Speifen Walgidyti, walgiti*. Lex 81a | *Speißen – Walgiti*. *Walgi dyti*. KlpŽ 221 | *Speifen – Walgiti*. *Walgi dūti*. Q 494. (Čia *Walgi dūti* – tai veikiausiai tik „atitaisymas“ tarpiniame žodyne buvusios ir KlpŽ pakartotos klaidos *Walgi dyti*, iš tiesų atsiradusios ankstesnį parūpinamąjį veiksmažodį *Walgidyti*, perrašinėtojų gal svetimą, atsitiktinai parašius su tarpeliu, tarsi dviejų žodžių junginį.)

3.4.1. Gal dažnesnės už kitas tokios KlpŽ ir Lex didesnio artumo apraiškos, kurias sudaro lietuviškų žodžių, šiaipjau bendrų visiems trims žodynams, tikslesnis sutapimas, tų pačių morfologinių, fonetinių ar rašybos variantų turėjimas, pvz.: (s. v. *Scheel*) *Zwairas, a* Lex 74a | *Zwairas* KlpŽ 200 | *Zwairus* Q 440, (s. v. *Spund(t)*) *Spunta* Lex 82a | *Szpunta* KlpŽ 213 | *Szpuntas* Q 499; (s. v. *Waßerblase*) *Bumbu-*

lys Lex 103a / *Bumbulys* KlpŽ 273 / *Bubulys* Q 607, (s. v. *Zandt*) *Starka* Lex 108a / *Starka* KlpŽ 287 / *Sterka* (su riebesne *e*, tad gal kartais taisyta iš *a*) Q 636; (s. v. *Nachdem*) *Po tam*, *Po to* Lex 63 / *Po tam*. *Po to* KlpŽ 166 / *Potam*. *Poto* Q 356, (s. v. *Zize*) *Papas* Lex 110 / *Papas* KlpŽ 291 / *Pappas* Q 645. Pasitaiko pavyzdžių, rodančių, kad Q yra atsiskyres visai vėlai, čia pat pataisius senuosius bendrus variantus į skirtingus: (s. v. *Klette*) *dagis* Lex 54a / *Dagis* KlpŽ 140 / *Daigis* (su aiškiai vėliau išprausta pirmąja *i*) Q 300, (s. v. *Schmertz*) *Perbulas* Lex 76 / *Perfzulas* KlpŽ 207 / *Perfzelas* (su viršuje parašyta antrąja *e* vietoj užbraukytos ankstesnės raidės) Q 456, (s. v. *Stief(f)el*) *Zopagas* Lex 84 / *Zopagas* KlpŽ 226 / *Sopagas* (su viršuje parašyta *S* vietoj užbraukytos ankstesnės didžiosios raidės), (s. v. *Straucheln*) *Klupineti* Lex 84a / *Klupinėti* KlpŽ 228 / *Kluppineti* (su viršuje parašyta įterptine pirmąja *p*) Q 510.

3.4.2. Neretai apie išskirtinį KlpŽ ir Lex lietuviško žodžio parašymo sutapimą galima kalbėti tik todėl, kad Q yra įsivėlusį perrašinėjimo klaidą, žodis klaidingai perskaičius ar dėl kitos priežasties aiškiai iškreiptas, pvz.: *Haspel Lanktis*. Lex 46 / *Haspel – Lanktis*. KlpŽ 115 / *Haspel – Lentis*. Q 245; *Irrwisch Paklaidunas*. Lex 52a (čia dešinėje pusėje dar prirašyta: *Irrend^{er} Paklaidūnas*) / *(Irr)Wisch – Paklaidunas*. KlpŽ 134 / *Irrwisch – Paklaidumas*. Q 287 (tad čia reikia įžiūrėti iškreiptą *paklaidūnas* „žaltvykslė“, o ne priesagos *-umas* abstraktą iš būdvardžio *paklaidus* „klaidingas“, per apsirikimą nurodytą LKŽ IX 179); *Ploz mekšbras* Lex 68 / *Plötz – Mekszbras*. KlpŽ 180 / *Plötz – Menszbras*. Q 391. Pastarasis pavyzdys aiškiau už kitus rodo, kad KlpŽ prototipe klaidos tikriausiai nebuvo, priešingu atveju sunku tikėtis, kad ji būtų perrašant ištaisyta: iš to, kad rodėsi tikslinga ten pat pridėti žuvies pavadinimo atskirą straipsnį *Pletz – pifc. Brunszis*, galima spręsti, jog jau buvęs straipsnis perrašytas visai mechaniškai, nesigilinant ne tik į formą, bet nė reikšmės nesuvokus. O kad to prototipo būta jau ne Lex tipo žodyno, o artimesnio KlpŽ, galima įtarti kad ir iš tokio pavyzdžio: *Scheune Skune, Klūnas*. Lex 75 / *Scheune – Skune*. (*Scheune*)*hoff – Klunas* KlpŽ 202 / *Scheunhoff – Klūnas*. Q 443. Toliau – dar pluoštas įvairių Q iškraipymų, sugretintų su KlpŽ ir Lex taisyklingomis lytimis (bet jau be konteksto): *Blauzda* Lex 102a / *Blauzda* KlpŽ 271 / *Bluzda* Q 603; *gargalūti* Lex 44a / *Gargalūti* KlpŽ 111 / *Gargulūti* Q 237; *greblekotis* Lex 46 / *Greblekotis* KlpŽ 114 / *Grebekotis* Q 244; *Meršeti* Lex 92a / *Meršzeti* KlpŽ 246 / *Moršzeti* Q 246; *Nūtartis* Lex 86 / *Nutartis* KlpŽ 231 / *Nūturtis* Q 516; *Palaidojimas* Lex 16 / *Palaidojimas* KlpŽ 39 / *Palaidojimas* Q 85; *Pridarze* Lex 97a / *Pridarze* KlpŽ 255 / *Pridarcze* Q 568; *Razbajus* Lex 88 / *Razbajus* KlpŽ 235 / *Razbazius* Q 526; *skaititojis* Lex 58a / *Skaitytojis* KlpŽ 151 / *Skaititojis* Q 326; *Skaudulys* Lex 25 / *Skaudulys* KlpŽ 62 / *Skandulis* Q 130; *Skundze* Lex 54 / *Skundze* KlpŽ 139 / *Szundze* Q 297.

3.4.3. Kur kas rečiau KlpŽ ir Lex suartina bendra parašymo klaida, nekartojama Q, pvz.: (s. v. *Schabe*) *Kanßle* Lex 73a | *Kanßzle* KlpŽ 197 | *Kakßzle* Q 433; (s. v. *Ledern*) *Szikßinis* Lex 58 | *Szikßzinnis* KlpŽ 150 | *Szikßzninnis* Q 322. Kad nėra KlpŽ tiesioginio rėmimosi Lex prielaida nėra būtina, matyti iš tokio pavyzdžio (kur KlpŽ ir Q glaudžiau sieja bendras straipsnio lietuviškosios dalies redukovimas): *Gebühr Redas, Rakadas, Perlenkys.* Lex 39a | *Gebühr – Rakadas. Perlenkis.* KlpŽ 98 | *Gebühr-Dakadas. Perlenkis.* Q 207.

3.5. Vokiečių kalbos žodžių rašymas gretinamuose žodynuose nenusistovėjęs, ir pasitaiko, kad KlpŽ ir Lex vartoja vienokią lytį, o Q – kitokią, pvz.: *Käfer* Lex 52a, KlpŽ 289 | *Käffer* Q 289; *Nabel* Lex 63, KlpŽ 165 | *Naabel* Q 355; *Quappe* Lex 69, KlpŽ 184 | *Qvappe* Q 400. Tai gali reikštis kartu su tokiais bruožais (skaidymu straipsniais, lietuviško žodžio formos parinkimu ar pan.), kurie, atvirkščiai, labiau pabrėžia KlpŽ sąsają su Q, pvz.: *Gehorsam Paklusnus, i. Paklufnumas.* Lex 40 | *Gehorsam – Paklufnus. Gehorsam – Paklufnuinas.* KlpŽ 100 | *Gehorsahm – Paklufnus. Gehorsahm – Paklufnumas.* Q 210; *Stint Stintos.* Lex 84a | *Stint – Stinta.* KlpŽ 227 | *Stinte – Stinta.* Q 508. Lieka ne visai aišku, kodėl kartais – taip yra, pavyzdžiui, su *Ribbe* Lex 71, KlpŽ 191 | *Riebbe* Q 416 – straipsnį alfabetiškai nepriekaištingai, pasirinktam antraštinio žodžio variantui tinkamoje vietoje, pateikia tik Q, o KlpŽ ir Lex – irgi maždaug toje pačioje vietoje (vadinasi, tarsi parinktoje pagal Q variantą), nors jų variantas iš tiesų reikalauja kitos alfabetinės vietos.

3.6. Reikia pasakyti, kad leksikografinės formos dalykai retai kada glaudžiau sieja KlpŽ su Lex. Be straipsnių vietos atsitiktinio sutapimo, pvz., *Nadeler* dėjimo ne tuoj po *Nadel*, o po (*Nadel*) *Ohr* KlpŽ 168, panašiai kaip Lex 63a, šitaip kiek nutolstant nuo griežtos alfabetinės tvarkos, išlaikytos Q 359t. (čia sutapimą su Lex galėjo lemti KlpŽ įsivestas brūkšnys vietoj kompozituose pasikartojančių sandų), dar galima nurodyti skaidymo straipsniais sutapimą – lyg ir tvirtesnį žodynų sąsajos rodiklį, tačiau visiškai sporadišką, gal tokiu vieninteliu pavyzdžiu apsiribojantį: *Hetzen medzoti, sunditi, piudyti.* Lex 49 | *Hetzen – Medzoti. Sunditi. Piudyti.* KlpŽ 123 | *Hetzen – Medzoti. Hetzen – Sunditi. Piuditi.* Q 263.

3.7. Lex išsiskiria bent kiek tokio teksto, kuris nebuvo iš sykio parašytas jam priklausančioje vietoje. Tai dažniausiai ištisi straipsniai, prirašyti alfabetiškai artimų normalių straipsnių dešinėje. Gana nelauktai pasirodo, kad ne taip jau retai ir tokie straipsniai pasikartoja kituose žodynuose, pvz.: *Bartsch Barßczei.* Lex 13 | *Bartsch – Barßczei.* Q 68 | *Bartsch – Barßczei.* KlpŽ 31; *Erdgöttin Žemyne* Lex 31 | *Erdgöttin – Zemyne* Q 159 | *Erdgöttin – Žemyne.* KlpŽ 77; *Herr gotts thierlein Awizes* Lex 48 | *HerrGottsThierlein Awizes.* Q 259 | (*Herr*)*Gottsthierl^{ein}* *Awizės.* KlpŽ 121. Tai veikiausiai paaiškinama tuo, kad tokie straipsniai – tai ne Lex išlikusio nuorašo specifiniai papildymai, pridėti perrašinėtojų, o jau anksčiau

buvę Lex originale (gal dar vietomis mažiau sutvarkytame, juodraštiniam), tik nurašant iš sykio neapdairiai praleisti. Didesnį KlpŽ artumą su Lex lyg leidžia konstatuoti šis ypatingas pavyzdys, kur Lex ne visas straipsnis vėliau prirašytas, o tik tolesni trys lietuvių kalbos žodžiai: *Genesen apturreti, Ißgyti, atsigauti, Tarpti*. Lex 41 | *Genesen – Ifzgyti. Tarpti. Atfigauti*. KlpŽ 101 | *Genesen – Ifzgyti*. Q 214.

4. Baigus trijų žodynų gretinimą, galutines išvadas vis dėlto atsargiau būtų dar truputį atidėti ir pirma gerai apsidairyti, ar nėra kokių kitų žodynų, galinčių iš esmės keisti jau turimą vaizdą. Pamačius, kaip glaudžiai KlpŽ susijęs su Q, tiesiog apsileidimas būtų ničnieko neužsiminti apie Q¹. Šitaip LKŽ žymimas rankraštinis vokiečių – lietuvių kalbų žodynas, beje, šiuo tarpu yra dingęs. Tačiau aišku, kad jo būta labai panašaus į Q. Iš literatūroje nurodomos Q¹ signatūros Msc. 84⁴ matyti, kad jis ir laikytas buv. Karaliaučiaus archyve (Rėzos fonde) greta su tokio pat formato Q, žymėtu Msc. 83⁴. Arčiau su Q¹ leidžia susipažinti LKŽ kartotekoje pasitaikantys lapeliai su išrašytais (ne syki K. Būgos ranka) iš to rankraščio žodžiais. LKŽ labai retai cituoja Q¹, nes abejur esantis žodis nurodomas tikrai iš Q. Jau iš to galima spręsti, kad Q¹ mažai kuo skyrėsi. Tikriausiai didesnė dalis jo straipsnių – tai tie patys anų trijų žodynų bendrieji straipsniai, vadinasi, maždaug tokio tipo: *Rahn Raftas, Žūlis* Lex 69 a | *Rahn Rastas* (pradžioje išrašyta su ilgąja *f* šaknyje, paskui ištaisyta į *s*) *Žūlis* Q¹ 329 | *Rahn – Raftas. Žūlis*. Q 404 | *Rahn – Raftas. Zulis*. KlpŽ 185. Likusieji, reikia manyti, beveik visi buvo susiję su tais Q ir KlpŽ bendraisiais straipsniais, kurių neturi Lex, plg.: *Angelick Wurtzel Gurgdzei* Q¹ 21, Q 28 | *Angelic – Gurgdzei*. KlpŽ 13. Straipsnių dalinio skirtumo nuo Lex atvejais Q¹, matyt, irgi dažniausiai ėjo išvien su Q ir KlpŽ, plg.: *Pfütze Klanas, Purwinas* Lex 68 | *Pfütze (-) Klanas. Purwynas. Lugas. Mulwe*. Q¹, Q 389, KlpŽ 179. Didesnio sutapimo su Q pavyzdžiu iš bėdos gal galėtų eiti dvipusis straipsnis *Seehund Ronis* Q¹ (kituose dviejuose žodynuose vokiečių žodis paliktas be vertimo, žr. 3.1.2.). Pavyzdžių, visai tvirtai rodančių artimesnę genetinę sąsają su KlpŽ, o ne su Q, nepasisėkė rasti. Net kitur nepasitaikantis visas straipsnis *Hollunderbaum Bezdas Sztrukas* Q¹ | *Holunderbaum – Bezdas. Sztrukas*. KlpŽ 129 nereikalauja išžiūrėti išimtinį šių dviejų žodynų tarpusavio priklausymą: jis tikriausiai paveldėtas iš ankstesnio bendro šaltinio (kuriame išplėtotas iš dar senesniame šaltinyje buvusio paprastesnio straipsnio, plg. *Holunder Bezdas*. Lex 51) ir Q nuoraše yra iškritęs tikrai dėl perrašinėtojo neapdairumo, palikdamas pėdsakų gretimame giminiškame straipsnyje: *Hollunder Beeren – Sztrukuges. Bezdas*. Q 277, plg. (*Holunder*)*beeren – Sztrukuges*. KlpŽ 129. *Moßbeeren Spanguoges* Q¹ tik tiek tesako, kad Q¹ nesirėmė Q egzemplioriumi, kur ištaisyta į *Spanguolès* (žr. 3.3.2). *Plötz Mekszras* Q¹ irgi tikrai patvirtina, kad parašymas *Menszras* veikiausiai tėra individuali Q išlikusio nuorašo klaida (žr. 3.4.2). *Agatstein Gintoras* Q¹ 15 dėl -o-

lyg ir labiau siejasi su *Agatstein – Gintorus*. KlpŽ 9, negu su *Agatstein – Gintaras*. Q 19, tačiau galūnės įvairavimas leistų visai priešingai teigti, ir gali būti, kad -o-, paveldėto iš kažkokio bendro šaltinio (plg. *Gagat Stein Gintorus Lex 39*), Q neturi tik todėl, kad čia ryžtasi klaidą ištaisyti. Retos Q¹ savarankiškumo apraiškos – ištiesai ar bent iš dalies specifinė straipsnio lietuviškoji dalis – galutinai patvirtina, kad tas žodynas tiesiogiai nėra susijęs nei su KlpŽ, nei su Q, pvz.: *Brun Eimer Wēdras Q¹ | Brun Eýmer – Spandis. Q 104 | Brunn Eýmer – Werfmes Kubillas KlpŽ 49. Q¹* mažai skiriasi nuo Q (ir KlpŽ) todėl, kad jų leksikografinės ištakos tos pačios, o pakeitimų ar papildymų, palyginti su bendruoju šaltiniu, nedaug. Puslapių Q¹ turėjo kiek mažiau nei Q, gal jo turinys irgi buvo truputį siauresnis, tik tiek aišku, kad jis vis dėlto artimesnis ne Lex, o Q tipo žodynui.

5.1. Pagaliau iš visų žinomų vokiečių–lietuvių kalbų rankraštinių žodynų, senesnių už KlpŽ ar bent apytikriai to paties meto ir todėl galinčių praversti aiškinantis to žodyno leksikografinės ištakas, belieka nepaliestas vienas – *Clavis Germanico – Lithvana* (įprastinis trumpinimas – C). Šis žodynas, kaip yra nustatęs J. Lebedys, parašytas maždaug 1672–1674 m. F. Pretorijaus⁷. Iš karto gali pasirodyti, kad su C gretinti KlpŽ beprasmiška jau vien dėl jų labai nevienodos apimties (C I t. pagal autoriaus netikslią numeraciją turi 1226 p., II t. kartu su priešodžių rinkinėliu ir papildymais – 1184 p.) ir straipsnių pobūdžio per didelio skirtumo (C rūpinamasi nuosekliai nurodyti lietuviškų žodžių gramatinės formas, dar ryškesnis daugelio straipsnių bruožas – smulkesne rašysena pateikiama žodžių vartojimo iliustracija). Tačiau iškalbingesnis žodyno apimties rodiklis yra ne puslapių, o straipsnių (žodžių) skaičius. Šiuo atžvilgiu C, rodos, daug neturėtų skirtis nuo KlpŽ (ir Q), gal net būtų galima sakyti, kad tai maždaug to paties dydžio žodynai. C pagrindinio teksto, rašomo kas antras lapas, puslapyje paprastai tėra po 5–13 (vidutiniškai 8–9) straipsnių; tarpiniai lapai skirti papildymams, jų puslapiuose tik retkarčiais yra maždaug normalus straipsnių skaičius, kituose – vos vienas kitas arba nė vieno (yra tik papildymų pagrindinio teksto straipsniams, o neretai – ir visai nieko nerašyta, išskyrus puslapio eilės numerį). Tad nenuostabu, kad straipsnių, visai nerandamų KlpŽ (ir Q), C turi palyginti nedaug. Kas kita, kad C straipsniai dažnai platesni, turtingesni.

5.2. Tuos straipsnius, kurie bendri visiems anksčiau gretintiems žodynams ir veikiausiai paveldėti iš kažkokio pirmųkščio leksikografinio šaltinio, artimo Lex, dažnai galima atpažinti ir čia, pvz.: *Butter milch Putrullis, pasukos Lex 21 | Butter Milch – Putrulis Pafukos. Q 107 | Buttermilch – Putrulis Pafukos. KlpŽ 51 | Butter = Milch. Putrúllis, iô. M. Pafúkos, û. F. C I 417*. Pasitaiko ypatingo C ir Lex artumo apraiškų – Q ir KlpŽ nekartojamų bendrų straipsnių: (*Flôhe*) *Kraut*.

⁷ Lebedys J. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a. – V., 1956, p. 508–512.

Rukβczei (su klaidinga *R*- vietoj *L*-?). C I 675; (*Mift*) *Leiter*. *Szúdleiteres*, *rû*. *F. Pl.* C II 57 (dėl abiejų toliau plg. 2.1.1), lietuviškosios straipsnio dalies separatinių sutapimų: *Spûr Hund*. *Skalliβus*, *aus* (*M.*) *Skalikas*, *ô*. *M.* C II 1149 (plg. 2.3); *Staude Keras*, *unde Kerinne*. Lex 83a | *Staude*. *Keras unde Kerinne*. *Kelmas*, *ô*. *M.* C II 1153 | *Staude – Koksztas*. Q 502 | *Staude – Pokztas*. KlpŽ 225, *Neβel-könig Karaliks*, *Karalelis*, *dagelelis Kikilelis*. Lex 64a | *Neβel = Kônig*. *Karalik's*, *ô*. *Karallêlis*, *io*. *M.* *Dagelêlis*, *iô*. C II 128 | *Naβelkônig – Dilgelu Karales* (lie. – kita ranka ar bent vėliau) Q 363 | (*Neβel*) *Kônig – KlpŽ* 169, net tų pačių klaidų: (s. v. *Alf(f) aitworas* Lex 4a | *Aitworas* C I 73 (plg. *Aitwaras* Q 21, Q¹ 16), (s. v. *Gebühr*) *Rakadas* Lex 39a | *Rakâdas*, *ô*. *M.* C I 776 (taip dar ir KlpŽ, bet ne Q, žr. 3.4.3). Vis dėlto būdingesnė tendencija savarankiškai traktuoti bei toliau plėtoti tradicinius straipsnius, kitaip sakant, daugiau ar mažiau nutolti nuo Lex (dažniausiai kartu ir nuo Q bei KlpŽ), pvz.: *Gesprâch Kalba*, *Kalbefis*. Lex 42 | *Gesprâch – Kalba*. *Kalbefis*. Q 219, KlpŽ 104 | *Gesprâch*. *Kâlba*, *ôs*. *F.* *Kâlbeſis*, *ies*. *Kalbêjimas*, *ô*. *M.* C I 748 (be to, papildymų lape, p. 747, dar įrašoma psalmės citata su *Kalba*); *Gewerb Reikalas*, *Priwole*, *Ankkβcza*. Lex 42a | *Gewerb – Reikalas*. *Priwole*. *Ankſzczia*. Q 222, KlpŽ 105 | *Gewerb*. *Reikalas*, *ô*. *M.* *Priwole*, *ês*. *F.* *Preke*, *ês*. *F.* *Kupczyſte*, *ês*. (Toliau – bibl. citata su pastaruoju žodžiu). *Ankſβczia*, *ôs*. *F.* *Uzzyczka*, *ôs*. *F.* *Winninge*, *ês*. *F.* (Pastarųjų dviejų žodžių reikšmei patikslinti prirašomi 1o. *Qvaestus, lucrum*; toliau – bibl. citata su *Winninge*.) C I 761. Dėl panašių straipsnių identifikavimo jau gali kilti šiokių tokių abejonių, o ne sykių taip ir lieka neaišku, ar apskritai esama kokios nors C straipsnių genetinės sąsajos su tų pačių antraštinių žodžių Lex (ir Q, KlpŽ) straipsniais, pvz.: *Eingeweid*. *Widdurei*, *û*. *Pl.M.* (ir pora iliustracinių sakinių) C I 529 (dėl kitų žodynų žr. 2.2.3.1); *Enden*. *Lâujûs*, *lówjaus*, *lówiſûs*, *ties*. *Baigiu*, *giau ſu*, *ti*. *Pâ- et Pribâigu*. *Pilnawóju*, *au*, *ſu*, *ti*. (Toliau – bibl. citata su *baigęs*.) C I 557 (žr. 1.2). Pasitaiko, kad C visai nėra jau Lex turėtų straipsnių, pvz.: *Roggen stoppeln Ruggiena*. *Roggen ſtroh Ruggienojei*. Lex 71a (tiedu prierašiniai straipsniai apytikriai pasikartoja tik Q 418, KlpŽ 192); panašiai su *Herrgottsthierlein* (žr. 3.7); šiaip jau C nebūtinai turi nebūti tokių straipsnių, kurie Lex nenormalioje vietoje prirašyti, pvz.: *Wegerich Rauko Zôle*. Lex 103a | *Wegerich – Rauko zole*. Q 610 | *Wegerich – Ruko zole* (tikriausiai klaidingai su *u* vietoj *au*). KlpŽ 275 | *Wegerich*. *Rauko Žolè*. C II 921. Sutrauktai galima pasakyti, kad bendri su Lex straipsniai sudaro bene svarbiausią C sluoksnį, tik to sluoksnio ribos neaiškios, žymiai sunkiau nustatomos negu Q ir KlpŽ. Kiek nelaukta, kad bendri su Lex straipsniai dažnokai randami ne pagrindiniame tekste, o tarpiniuose lapuose ar pabaigos papildymuose. Gal reikėtų manyti, kad rašant jungta į vieną žodyną iš karto keletu šaltinių – kažkokio ankstesnio žodyno, vokiškų biblijos konkordancų ir kitų – medžiaga, todėl

tarpais kuris nors dalykas iš vieno ar kito šaltinio bebuvo pastebėtas ir įtrauktas po to, kai atsakanti žodyno (pagrindinio jo teksto) vieta jau buvo peržengta.

5.3. Lieka skyrium pasidomėti, ar C randamos tos Q ir KlpŽ bendrybės, kurių neturi Lex. Griežtai išskirti šį C sluoksnį, tiksliai nustatyti jo apimtį – vargiai įmanomas uždavinys, tačiau pats tokio sluoksnio buvimas abejonių nekelia. Bendrų C, Q ir KlpŽ straipsnių, nebuvo Lex, yra gerokai, pvz.: *Fleckicht. Szlakkotas, ô.M. ta, os Plakkûtas* C I 667 | *Fleckicht – Plakûtas. szlakotas.* Q 187 | *Fleckicht – Plakutas. Szlakotas.* KlpŽ 89; *Platzen. Ißsprogti. Ißsprogstu, sprogau, fu, ti. Ryßti. Ryßu, ßau, ßu, ti.* C II 221 | *Platzen – Ißsprogti. Ryszti.* Q 391, KlpŽ 180; *Walck = Mühle. Baibelis, ô.M. C II 894 | Walckmühle – Baibelis* Q 604 | *(Walck)Mühle – Baibelis.* KlpŽ 272 (jeigu retkarčiais tokio tipo straipsnis pasikartoja tik viename katrame iš anų žodynų, jo nebuvimą kitame veikiausiai reikia laikyti atsitiktiniu ar tyčiniu praleidimu, pvz.: *Mahomet Maomėtas, ô.M. C II 10 | Mahomet – Maomets.* Q 336). Į akį dažnai krinta tų pačių neišverstų vokiečių kalbos žodžių pasikartojimas, pvz.: *Lampret* C I 1146, Q 315, KlpŽ 147; *Lappland* C I 1154, Q 317 (KlpŽ gal atsitiktinai praleista, žr. 3.1.1.1); *Magnet* C II 5, Q 335, KlpŽ 155. Čia žodynų didesnis artumas irgi gali reikštis ne vien ištaisais straipsniais. Kartais sąsają rodo tik pridėtas (palyginti su Lex) vertimas, pvz.: *Einsiedler. Wiefsedys. Lindik's. Wiefsėdziô. Lindikko.* M (2x). C I 541 (dėl kitų žodynų žr. 2.2.2), jau buvusio (Lex) vertimo vieningas pakeitimas kitu, pvz.: *Schwein Hirt Kiauliu Kerdßius* Lex 78 | *Schwein = Hirt Kiaulufis, iô.M. C II 520 | Schwein Hirt – Kiaulufzis.* Q 472 | *(Schwein)hirt – Kiaulufzis.* KlpŽ 212, vertimo praplėtimas (tokiais pat lietuviškais žodžiais), pvz.: *Espe. Drebbule, ês.F. Apuße, ês.F. Blinde, ês.* C I 620 (žr. 2.2.3.1); *Fahnlein auff der Kirchen Kûras.* Lex 34 | *Fähnlejn auff der Kirchen – Kûras. Purycze. Kotrina.* C I 628 | *Fähnlejn auff der Kirchen – Kûras. Purycze. Kotrina.* Q 173 | *(Fahn) auff der Kirchen. Kuras. Purycze. Kotrina.* KlpŽ 83, vienodas vertimo redukavimas, pvz.: *Affterdarm. Gróbas, ô.M. C I 59* (žr. 2.1.3), ar koks dar smulkesnis dalykas. Šio bei to iš Q ir KlpŽ separatinių bendrybių C vis dėlto neturi. Kartais neįmanomas net straipsnių su tais pačiais antraštiniais vokiečių kalbos žodžiais genetinis siejimas; pvz., *Oelkrug* Q 373 (ir KlpŽ 174) verčiamas *Aliejaus Isbonas. Bonkq,* o C II 169 tenkinamasi šiam ir dar penkiems kitiems dūriniam su *Oel-* taikoma bendra lotyniška pastaba *Posunt facilē componi.* Visai nesamų straipsnių pavyzdžiais gali eiti *Labiau – Labgawa.* Q 314, KlpŽ 146, *Compaß Complement Complementiren* (trys straipsniai pagrečiui be vertimo) Q 113, KlpŽ 54 ir kt.

5.4. Iš bendrybių pavyzdžių matyti, kad paprastai tiksliau sutampa Q ir KlpŽ, vienokiomis ar kitokiomis straipsnių detalėmis vienodai skirdamiesi nuo C. Jau vien tai neleidžia C laikyti Q ir KlpŽ prototipu. Be to, rėmimosi C prielaidos dar aki-vaizdžiau verčia atsisakyti specifinių C dalykų (kartais — tik čia esančių straipsnių,

bet dažniau – platesniuose straipsniuose randamų kitoniškų, ne sykį visai vykusių reikšmės atliepinių) nepasikartojimas nei Q, nei KlpŽ. Daugumas C straipsnių genetiškai bendri su Q ir KlpŽ straipsniais, bet taip yra ne dėl šių žodynų tiesioginio tarpusavio priklausymo, o dėl savarankiško rėmimosi vis tuo pačiu ankstesniu žodynu. C, beje, galėjo remtis kiek kitu to žodyno variantu. Tik nėra abejonės, kad tas leksikografinis šaltinis, išaugęs iš Lex tipo žodyno, jau buvo platesnis už pastarąjį.

6.1. Jau ne sykį buvo parodyta, kad Prūsų krašto seniausių rankraštnių vokiečių – lietuvių kalbų žodynų gretinimas verčia KlpŽ laikyti nelabai originaliu žodynu. Tai veikia tikrai nauja, kiek pakoreguota ir tik šiuo bei tuo papildyta jau buvusio žodyno redakcija. Tas ankstesnis rankraštnis žodynas, deja, nėra išlikęs. Tačiau matyti, kad jo būta populiaraus. Jis ilgokai imtas visų vėlesnių rankraštnių žodynų pagrindu – C, Q¹, Q, KlpŽ (dar kiek vėlesnio Brodovskio rėmimasis, rodos, jau nebėra tiesioginis). Iš jų originaliausias, savo pobūdžiu ir turiniu ryškiausiai nutolęs nuo bendrojo prototipo ir labiausiai vertas savarankiško žodyno vardo yra C. Mažiausiai nutolusiu reikėtų laikyti Q, ypač jei iš karto dar būtų atsiribota nuo išlikusiam nuorašui te būdingų vėlesnių apnašų (prierasų, taisymų). Artimiausių vienas kitam KlpŽ ir Q gretinimas, pakoreguojamas gretinimo su kitais susijusiais žodynais, leidžia susidaryti gana aiškų ano dingusio žodyno vaizdą ir net atveria perspektyvas jį rekonstruoti. Toliau aiškėja, ypač iš gretinimo su Lex, kad tas rekonstruojamasis žodynas – trumpai jį būtų galima žymėti *Q – savo ruožtu buvo išplėtotas iš dar ankstesnio žodyno, reprezentuojamo vienintelio išlikusio nuorašo Lex. Be to, šitoks gretinimas dar teikia bent kiek papildomos informacijos apie Lex ir galėtų sudaryti atramą svarstymams, kas čia tikrai priklauso originalui (*Lex), o ką reikėtų skirti prie vėlesnių variantinių bruožų. *Q – tai gerokai papildytas *Lex. Jis nebuvo baigtas rengti – žymi dalis naujųjų straipsnių palikta be vertimo (atrodytų, kad pildyta iš kokio nors vokiečių kalbos žodyno, kuriame lietuvių kalbos žodžių paraleliškai nebuvo). Q (ir Q¹, KlpŽ) mažiau skyrėsi nuo *Q, negu *Q nuo *Lex.

6.2. Kalbos istorikui svarbu orientuotis, kurio meto yra senuosiuose žodynuose randami leksikos (ir apskritai kalbos) faktai. Naudinga žinoti tiek žodyno, tiek jo šaltinių parašymo datą. KlpŽ rankraščio baigimo tiksli data įrašyta pačiame žodyne (p. 300) – tai 1728 m. birželio 18 d. Ne ką vėliau, po keliolikos ar gal tik keleto metų, turėtų būti perrašytas ir Q⁸. Tačiau Q perrašinėtojai palyginti nedaug ką yra

⁸ Specialiai Q datavimu neseniai yra domėjęsis V. Drotvinas, žr. jo: Kada parašytas vadina-masis Krauzės žodynas. – *Baltistica*, 1984, t. 20 (2), p. 163–167. Galutine, matyt, reikia laikyti šią išvadą, daromą iš rankraščio popieriuje esančio vandenženklis: „...šis žodynas parašytas XVIII a. antrojo ketvirčio (III–IV dešimtmečio) gamybos popieriuje“ (p. 166; toliau išvadą dėl datavimo gal norėta dar sugriežtinti bei patikslinti: „...tai XVIII a. trečiojo–ketvirtojo ketvirčio

pridėję. Kiti Q turinio originalieji dalykai jau galėjo būti ankstesniame žodyno variante, kurio parašymo laikas tiksliau nežinomas. Panašiai su KlpŽ turinio datavimu: 1728 m. naujai prisideda daugių daugiausia tik tai, kuo šis žodynas skiriasi nuo visų kitų giminiškų žodynų. Norint daugiau ką pasakyti dėl KlpŽ ir Q likusio (pagrindinio) turinio datavimo, reikia mėginti aiškintis, kada galėjo būti parašytas *Q. Kadangi tuo *Q jau rėmėsi C, rašytas apie 1672–1674 m., *Q turėjo atsirasti dar bent kiek anksčiau, bet jau po XVII a. vidurio, kada, kaip manoma, rašytas (*)Lex, kurio turinys sudaro *Q branduolį. Vadinasi, senuosiuose žodynuose reikia skirti keletą chronologinių sluoksnių: seniausias, XVII a. vidurio, yra netiesiogiai (per *Q) paveldėtas iš *Lex, vienu antru dešimtmečiu vėlesnis (XVII a. trečiojo ketvirčio) – iš *Q gauta jo specifinė, pridėtinė (palyginti su *Lex) dalis. C originalioji dalis chronologiškai mažai nutolusi nuo pagrindinio leksikografinio šaltinio (*Q). Kitaip yra su KlpŽ ir Q. Tai jau XVIII a. pirmosios pusės žodynai, tačiau pagal turinį, kaip sakyta, jie tokie yra daugių daugiausia tik savo originaliaja dalimi, todėl čia ypač svarbu tą naująjį sluoksnį (abejūr skirtingą) atriboti nuo anų dviejų, paveldėtų iš daugiau kaip prieš pusę amžiaus atsiradusių žodynų.

žodynas“, tik čia „ketvirčio“, savaimė suprantama, tėra paprasta klaida vietoj „dešimtmečio“). Tie dokumentai, kuriuose manoma esant tokį pat vandenženklį, tiksliau yra iš 1735–1747 m. (tris iš 1744–1747 m. yra nurodęs savo atlase E. Laucevičius, keturis iš 1735–1745 m. – V. Drotvinas), vadinasi, iš ketvirtojo ir penktojo dešimtmečio. Kad tas ženklas galėjo būti vartojamas ir žymiai seniau, išeitų tiktai iš H. Koco nurodomos datos („Iš vandenženkliaus atributikos ir raidžių sprendžiama, kad tai buvo... 1720–1749 m. gaminto popieriaus vandenženklis“, p. 165). Bet čia reikėtų patikslinti: Kocas iš tikrųjų turi galvoje ne to vandenženkliaus, o apskritai popierininko J. V. Šteinmeco veiklos chronologines ribas.